

Проф. Івах Огієнко.

Оповідання ченця Хороброго
 про письмена слов'янські.

ТЕКСТ І ДОДАТКИ.

З СЕМИНАРА ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ
ПРАВОСЛАВНОГО БОГОСЛОВСЬКОГО ВИДІЛУ
 ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

Відбиття з журналу „ЕЛПІΣ“ кн. III за 1927 р.

ВАРШАВА.
Друкарня Синодальна, Зигмунтовська 13.
1927.

Проф. Івах Огієнко.

Оповідання ченця Хороброго
 про письмена слов'янські.

З СЕМИНАРА ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ
ПРАВОСЛАВНОГО БОГОСЛОВСЬКОГО ВИДІЛУ
 ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

Відбиття з журналу „ЕΛΠΙΣ“ нн. III за 1927 р.

ВАРШАВА.
Друкарня Синодальна, Зітмунтовська 13.
1927.

ОПОВІДАННЯ ЧЕНЦЯ ХОРОБРОГО ПРО ПИСЬМЕНА СЛОВ'ЯНСЬКІ.

З СЕМІНАРА ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ПРАВОСЛАВНОГО
БОГОСЛОВСЬКОГО ВІДДІЛУ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

І. ЛІТЕРАТУРА.

Серед джерел про походження слов'янських азбук найціннішим є Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські. Це Оповідання дійшло до нас в багатьох списках, — знаємо їх коло 40 списків, — але старіших серед них тільки 8, а то будуть: 1. Найдавніший список — болгарський 1348 р., якого нижче й передруковуємо. 2. Хиландарський XV-XVI в. 3. Київський XVI в. 4. Зографський XVI-XVII в. 5. Список Моск. Дух. Академії XV в. 6. Савинський список XV в. 7. Бреславський список XVI в. і 8. Волоколамського монастиря XVI в.; Головніці відміни цих списків подаю під текстом 1348 р., як варіанти.

Головніца література про нашу пам'ятку така: Калайдовичъ: Іоаннь Эксархъ Болгарскій, М. 1824 р. ст. 87-89, 189-192. — Бодянскій: О древнѣйшемъ свидѣтельствѣ, что ц.-славянскій книжнй языкъ есть болгарскій, „ЖМНПр“ 1843 р. ч. 38 отд. II. — И. И. Срезневскій: Древнія письмена славянскія, „ЖМНПр“ 1848 р. ч. 59 отд. II ст. 29-39. — Палаузовъ: Вѣкъ болгарскаго царя Симеона, 1852 р. — О. Бодянскій: О времени происхожденія славянскихъ письменъ, М. 1855 р. ст. 55-61 і др. — Викторовъ: Послѣднее мнѣніе Шафарика о глаголицѣ, див. „Лѣтоп. русск. литературы“, I. ст.: 75, 84, 94, 110, 111-114, 118-119, 124, 125, 141-150; II, 13. — А. Вороновъ: Главнѣйшіе источники для исторіи свв. Кирилла и Меѳодія, Київ, 1877 р. ст. 102-104.—

Проф. Д. Иловайскій: Разысканія о началѣ Руси, М. 1882 р., ст. 309-311. — Ів. Малишевський в „Тр К Д Ак“ 1885 р. т. II ст. 387-388. — И. В. Ягичъ: Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ, Спб. 1895 р. ст. 297-319, 956-958, тут подано тексти: болгарський 1348 р., Моск. Дух. Акад., болгарську перерібку і др. з цінними замітками. — П. А. Лавровъ, див. „Труды Слав. Ком.“ М. 1898 р. т. II ст. 16-17. — Г. Баласчевъ: Климентъ епископъ словѣнски, София, 1898 р.; рец. П. А. Лаврова в „Византійскій Временникъ“ 1899 р. т. VI ст. 542-547. — С. Г. Вилинскій: Сказаніе черноризца Храбра о письменахъ славянскихъ, Одеса, 1901 р., див. „Лѣтопись историко-филологическаго общества при Новороссійскомъ университетѣ“ т. IX ст. 97-152; тут в доброму викладі ціла справа, а також подано збірний текст; рец. Н. Петровського в „Ж М Н Пр“ 1902 р. ч. 339 кн. I ст. 193-203. — Валерій Погорѣловъ: Замятка по поводу сказанія Храбра о письменахъ, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 4 ст. 340-345, — цінна й цікава замітка. — Ламанський в „Ж М Н Пр“ 1903 р. кн. 6 гл. XIV-XV, а також в „Извѣстіях“ 1901 р. т. VI кн. 4 ст. 327-328. — Замятка в „Энциклоп. Словарь“ Брокгауза півт. 76 ст. 664-665. — Н. К. Грунскій: Пражскіе глаголическіе отрывки, „Ученыя записки Юрьев. Унив.“ 1905 р. кн. I ст. 32-35. — Др. Ів. Франко: Св. Климент у Корсуні, 1905 р. ст. 231-232. — Ляпунов в Arch. fur slav. Phil. XXVI. 564-568. — Всю головнішу літературу про кирилицю та глаголицю подає Seněk Zíbrt: Bibliografie České Historie, Прага, 1902 р., т. II ст. 922-924 №№ 8489-8544. — Соболевскій А. И.: Когда и гдѣ писалъ черноризецъ Храбръ? „Матеріалы и изслѣдованія въ области славянскої филології и археології“, Спб. 1910 р., III ст. 131-133. — А. Багрій: Вопросъ о Сказаніи Черноризца Храбра и Кіевскіе списки „Сказанія“, див. „Филологическія Записки“ за 1912 р. вип. I ст. 59-76, II ст. 264-275, IV ст. 571-580.

II. Ѡ писменехъ чръноріѣца Храбра¹.

По списку 1348 р. Петроградської Публичної Бібліотеки
F. I. 376.

I. Прѣжде оубѡ словѣне не имѣхъ книгъ². нж чрхтами и рѣзани³ чьтѣхъ и гатаахъ⁴ погани ещце.

II. крѣстившеже сѧ, рѣмекани и гръчьскыи писмены нждаахъ сѧ [писати]⁵ словѣнскѡ рѣчь безъ оустроенна. нж како мѡжетъ сѧ писати добрѣ гръчьскыи писмены: бѣ. или живѡтѣ. или сѣлаѡ. или црковь. или чанне. или ширѡта. или їадь. їли ждоу⁶ или юность. или жзыкъ. и инаа пѡбнаа сими. и тако вѣшъ многа лѣта.

III. потомже чѣколюбецъ бѣ строжи есѣ и не ѡста влѣж чѣча рода безъ разуума, нж вѣсѧ кѣ разуому прибода и спсению, помилѡвавъ родъ чѣчъ⁷, послѧ їмь сѣго Квѣстантіна Философа нарицаемаго Кїрила, мжжа праведна и истинна. и сзтвори їмъ ѧ. писмена и ѡсмы, ѡва зѡѡ по чиноу гръчьскыхъ писменъ, ѡва же по словѣнстѣи рѣчи. ѡ прѣваго же наченъ по гръчьскоу. ѡни оубѡ ѧлфа а зѣ азь. ѡ аза начать ѡбоѡ. и їакоже ѡни подобаше сѧ жидовьскыи писменемъ сзтворишъ, тако и зѣ гръчьскыи. жидѡве бѡ прѣвое писма имать

1. Другі списки мають інший заголовок, напр. сербський: Сказанїе како състави свѣтѡи Кїриаль Философъ азъбоукоу по ѡзикоу словенскоу и книги отъ гръчьскыхъ нѣ словянски; Савинський: чръноріѣца Храбра отвѣсти о письменехъ.

2. Моск. Бр. писменъ.

3. М. рѣзанни, Бр. нарѣзанни.

4. М. Бр. гадаахъ.

5. Це слово мають не всі списки.

6. Х. юда, М. жды, Бр. адоу.

7. М. Бр. Сав. словенскии.

алефъ, ѣже са казаеть оучинение⁸ събръшащия, къбо-
дному дѣтицюу и глѣще. Числа, ѣже ѣсть ѡлефъ. и
грѣци подобащия томуу ѡлфа рѣшж. и сподобиса ре-
чение сказанна жидовьска грѣчскѣмъ жъзыкоу, да речеть
дѣтицюу въ оучинна мѣсто. ици, ѡлфа во ици⁹ са
речеть грѣчскоюмъ жъзыкомъ. тѣмъ бо пѣбася¹⁰ сѣи Ки-
риаз створи пръвое писма азъ. нж ѡко и пръвому сж-
цоу писмени азъ, и ѡ ба даноу родоу словѣнскомуу на
ѡбръстие¹¹ оуѣтх, въ разоумъ оучащиса въквалъ белн-
комъ раздвиженемъ оуѣтх възгласитса. а ѡна писмена ма-
ломъ разъкиженемъ оуѣтх възгласитса и исповѣдайтса.

IV. се же сѣтъ писмена словѣнськаа, еице а пѣбаеть
писати и глѣти. а б в г.¹²

V. ароузни же глѣть. пѣчто ѣсть ѡн. писменъ
сткѣриаз, а мѣжеть са и меншимъ того писати, ѡко-
же и грѣци, кд. пишжть. и не бѣдѣть колицѣмъ пи-
шжть грѣци. ѣсть во ѡбѡ, кд. писменъ, нж не напла-
нѣжтѣса тѣми книгы. нж приложили сѣтх двогласныхъ,
ѡи. и въ численехъ же, г: с-е. и д десѣтное. и д сѣтное.
и събирайтса и хъ, ѡн. тѣмъже по томуу пѣбно и въ тѣмъ
ѡбръазъ сткѣри сѣи Кириаз, ѡн. писменъ.

8. Моск. Бр. 8411г.

9. Так в списке Моск., в інших—воиши.

10. Бр. нема.

11. Бр. ѡбрѣстие.

12. Моск.: глашати а, б, в, г, ж. ѡ си хъ жть, кд,
пѣ ѡна грѣчскыи писменемъ, сѣт же еи. а, б, в, г, д, е,
з, и, т, к, л, м, н, с, п, р, с, т, оу, ф, х, ѡ, и пѣ. хъ. тх.
а, г, и: по словѣнскѣмъ жъзыку, еи б, ж, с, а, ц, ч, ш, з, шь, мь,
х, б, иж, ю, ѡ. Бресл. список: писати: а, б, в, даже до д
и ѡ си хъ жть четвѣри меже десѣти подобна грѣскы^м: сжть же іа. а. б
і т. д. а четырѣнадесѣть по словѣнскомуу языкоу еи сѣтъ: в, ж, с,
ц, ч, ш, ц, з, ы, ѡ, б, ю, ѡ, а,

VI. Дроусни же гла҃ть чесоу же с҃хть словѣнскы кнѣгы¹³; ни того бо єсть ѿ створѣнъ, ни то а҃гган, ни с҃хть и҃жеко́нни, іако жидовскы и҃ рѣмскы и҃ єллинскы [и҃жедеко́ни]¹⁴ с҃хть, и҃ прихты с҃хъ вѣмъ. а҃ дроусни мнать іако ѿ намъ єсть створиѣнъ писмена¹⁵. и҃ не вѣдѣтъ что гла҃ще ѿ каанни. и҃ іако трили х҃зыкы єсть ѿ покелѣнъ кнѣгамъ быти. іакоже въ євѣли пишеть: и҃ вѣ дѣска напи́сана жидовскы и҃ рѣмскы и҃ єллинскы. а҃ словѣнскы нѣ тѣоу. тѣмже нѣ с҃хть словѣнскы кнѣгы ѿ вѣ. къ тѣмъ что гла҃емъ; или что рѣмъ къ таѣмъ [безоумнымъ]¹⁶; ѿбаче речемъ ѿ стѣхъ кнѣгъ іакоже набухѣмъ, іако вѣтъ по радоу выважть ѿ вѣ, а҃ не иногдаж. нѣсть бо ѿ створиѣнъ жидовска х҃зыка прѣже ни рѣмска ни єллинска нѣ єрѣкы, и҃мже и҃ 'Адама гла. и҃ ѿ 'Адама до потопа. и҃ ѿ потопа дондеже ѿ раздѣли х҃зыкы при стѣпотворѣнїи іакоже пишеть: размѣшеномъ бывшемъ х҃зыкѣмъ. и҃ іакоже с҃хъ х҃зыци размѣшишъ, тако и҃ нраки и҃ обычає и҃ оустакы и҃ закони и҃ хытрости на х҃зыкы. єгипѣнѣмъ же землѣбрѣнне, а҃ пѣрѣсѣмъ и҃ хаадѣмъ и҃ а҃сирѣмъ свѣзочѣтѣнне, влѣшѣнне, брачеванне, чарованне, и҃ вѣтъ хытросѣ члѣка. жидовомъ же стѣхъ кнѣгы, въ нѣхъ єсть писано, іако ѿ нѣо створи и҃ земля, и҃ вѣтъ іаже на нѣи, и҃ члѣка, и҃ вѣтъ по радоу іакоже пишеть. єллинѣмъ грамматикѣ, риторикѣ, философїѣ.

VII. нѣ прѣже сего єллини не имѣхъ своѣмъ х҃зы-

13. Сав. пильмено.

14. В оригиналі и҃жеде ѿко́на.

15. Сав. кнѣгы.

16. В оригиналі і др. спискахъ безоумнымъ.

кошь писмені, нѣ Финичьскыма пи́смены писахъ своѣ рѣчь. и тако вѣшъ многа лѣта. Панамида^{16а} же послѣжде пришеде, наченъ ѿ а́лфы и вѣты, ѿ. пи́сменъ тѣмъ же ꙗзыкомъ ѡбръте. прѣложи же ѿмъ Кадьмъ минаей пи́смена, ꙗ. тѣмъ же многа лѣта, ѿ. пи́смены писахъ и потомъ Симонидъ ѡбръте приложи двѣ пи́смены, Ѹпихаріи же сказатель, ꙗ пи́смена ѡбръте. и събраша ѿхъ, ѿд. по мнозѣхъ же лѣтѣхъ Дионисъ грамматикъ, ѿ. двогласныхъ ѡбръте. потомъ же друуги, ѿ. и друуги ꙗ. численитаа. и тако мнози многыма лѣты ѡдѣа събрашъ, аѿ. пи́сменъ. потомъ же многома лѣтомъ минѣшемъ вѣнемъ побелѣниемъ ѡбрътееа, ѿ. мѣжъ, иже прѣложишъ ѿ жидовскаа на гръчьскыи ѣзыкъ а словѣнскыи кнѣги ѡдѣиъ стѣи Квостантинъ нарицаемъ Кирилъ, и пи́смена створи и кнѣги прѣложи въ малѣхъ лѣтѣхъ. а ѿни мнози многы лѣты. ѿ. ѿхъ пи́смена оустро^а, а ѿ. прѣложение тѣмъ же словѣнскаа пи́смена стѣиши стѣ и чьстиѣиша. стѣ въ мѣжъ створиахъ та ѿ а гръчьскаа ꙗзыки погани.

VIII. аще ли кто речеть, ꙗко нѣ оустроахъ добръ, понеже еа постраждѣ¹⁷ и аще, ѡкѣтѣ речемъ сіимъ. и гръчьскы такоже многажди ежѣ постраданъ. Ки́лла и Силмахъ, и потомъ ѿни мнози. оудовѣе во есть послѣже потвориги неже прѣвое створити.

IX. аще во възпрѣиши кнѣзича гръчьскыа гѣа. кто въ есть пи́смена створиахъ, ѿли кнѣги прѣложиахъ, ѿли въ кое крѣмѣ; то рѣдѣи ѿ нихъ вѣдѣть. аще ли възпрѣиши словѣнскыа воукара гѣа. кто въ пи́смена створиахъ есть, ѿли кнѣги прѣложиахъ;

16^а Треба Панамида, як в списку Савинському.

17. Зоґр. еа простра́нлять.

и по той мѣшн . Добѣшесть
 послѣжде потворити , неже прѣ
 воестворити . Още бо въпроси
 шни книжнѣ греческаго гла , кто
 выестъ писмена сътворилъ , или
 книгы прѣложилъ или въ кое оръ
 ма . то оубо дуннѣи оуба тѣ по .
 Още гла въпросиши словенскыа
 бжкоара , гла , кто вы писмена
 сътвори лѣсть , или кто книгы
 прѣложилъ . Оубо оуба тѣ , и ѡ въ
 ща въ рече тѣ , стынѣи не тѣи
 нѣ философа маркуа емѣи курилъ .
 тѣ писмена сътвори , и книгы прѣ
 ложнѣ . и мѣта дѣи брата тѣго . Сѣ
 тѣ же еще жиои , иже сѣ тѣи оубѣ
 лии . аще въпросиши , въ кое оръ
 ма . оуба тѣи рече тѣи . яко оубо
 мѣи на хуанлацѣ греческа . и борн
 са кна бѣ болгарска . и растица ,
 кнѣ моравска . и кшцѣа , кна бѣ
 блатьска . бѣ то же ѡ възданіа
 всего мѣи . С . т . г . Сѣ тѣ же , и
 ии ѡ оубѣи , иже ии дѣрече мѣ . а
 нынѣи сътвори ма .

З оповідання ченця Хороброго, по рукопису XV в.

Знімок з Оповідання ченця Хороброго, по рукопису Бібліотеки Московської Духовної Академії, № 145; оригінал на папері, in 4°, XV віку. Див. в нашій виданні розділи VIII-X.

то бси вѣдати, ѿ ѿвѣщавше рекжть: стѣни Констан-
тинъ философъ нарицаемыи Кирилъ. тѣ намъ писме-
на стѣбори ѿ книгы прѣложи. ѿ Методіе братъ єго¹⁸.
ѿ аще взпробѣши, вз кое вѣрѣма; то вѣдати ѿ ре-
кжть, ꙗко вз вѣрѣмена Михаїла црѣк гръцьскаго, ѿ
Гориса княза казгарскаго, ѿ Растица¹⁹ княза²⁰ [мо-
равьска]²¹; ѿ Коцелѣ княза влатейска. вз лѣта же ѿ
сзданиа всаго мира ꙗстѣѣгъ.²²

Х. сжть же ѿ ѿни ѿвѣсти, ꙗже ѿ ѿнде речемих.
ѿ ниѣтѣ писѣтъ вѣрѣма. такъ разоумъ братіе бѣ єсть
далъ словѣншмъ. ємоуже слава ѿ чысть ѿ дрѣжава ѿ
покланѣнне, ниѣтѣ ѿ присно ѿ вз бесконечныа вѣкы,
ѿминѣ.²³

18. В списку Моск. Дух. Акад. добавлено тут:
сжт вѣ ѿще жикѣ, ꙗже сжть вѣдѣли иѣ, цеб-то Кирила ѿ Ме-
фодія (див. доданий знимок).

19. Сав. слів Растица княза нема.

20. Бреслав. — црѣ.

21. Частина списків дають тут морска.

22. В Моск. ѿ тѣт, тут ѿ нема, бо може це спи-
сок з глаголицького (див. доданий знимок). По цар-
городському коліндарю буде рік: 6363—5508 — 855 р.,
а по олександрійському: 6363—5500 — 863 р.

23. Въ одному з списків Оповідання черця Хоробро-
го, по рукопису XIII—XIV віку, читаємо дуже цікаве за-
кінчення, що вказує на боротьбу грецького ѿ слов'янсько-
го Богослужень в Болгаріі: Тѣмже, враѣ, побно вѣ вѣдѣни
аще съверетаса дѣа пѣа, вьгарьскыи и гръцьскыи, да ѿтоурѣнеа словен-
ска ѿвѣрѣниа, и гръцька да не литоурѣнеа: аще ли шѣа, да литоур-
гисата, ꙗж да не ѿстанеа словѣнска ѿоурѣниа, а гръцька вьспое. понеже
ста єсть вьгарьска литоурѣниа, стѣ во мѣжъ ставы ж. Див.
И. В. Ягичъ: Разсужденія старины... 1895 р. ст. 305.

III. ПОЯСНЕННЯ СЛІВ.

Подаю тут пояснення деяких головніших слів з Оповідання черця Хороброго.

азъ — я; назва першої букви в слов'янській азбуці.

аквила — або Aquila, жив десь коло 130 р. по Христі.

Це був грек язичник із Синопа, родич імператора Адрияна. Приняв християнство, але скоро покинув його і пристав до жидів, досконало вивчився жидівської мови і доводив, ніби переклад Септу-агінти недобрий, а тому сам переклав Старий Завіт на грецьку мову, — переклав дослівно, без жадних відступлень.

алефъ — назва першої букви жидівської азбуки.

алъфа — назва першої букви грецької азбуки, назву взято з фінікійської мови, з aleph.

амін, *amen* — так, дійсно так, поправді, нехай так буде.

У жидів благословення, що давалося присутнім по кожнім Богослуженні, скріплялося словом *амін*; від жидів це слово перейшло й до християн. В давніших пам'ятках постійно *амін*, лише пізніше повстало *амін*.

аше — як що, коли.

блатенска — від столичного міста долишньої Паннонії Блатно, *Блатно*, нім. Moseburg; збудував місто Блатно князь паннонський Прибина, батько Коцела.

Борисъ — болгарський князь, з 852 - 856 по 888 - 892 р.

букварь — грамотій, людина письменна.

вита — друга буква грецької азбуки, *beta*.

вальшкеніе — чари, чарування.

врачеваніе — лікування.

възгласитса — вимовляється.

въпросити — спитати.

гагалахъ — гадали, цеб-то поясняли по якихсь знаках, що мали умовне значіння.

глаголати — говорити, казати; південно-слов'янська й українська вимова *глаголати*; російська вимова *глаголати* з аналогії від *глагол*.

граматикъ — так звалися вчені греки, єгиптяне, жиди. пізніше й римляне т. зв. Олександрійської шко-

ли. Граматики були не тільки вчителями й дослідниками мови, але й взагалі філологами та літератами, що пояснювали не лише слова творів, але й зміст їх; це були вчені енциклопедисти свого часу.

Дионисъ — це Діонисій Фракійський, грецький грама-тик, що жив коло 100 р. до Христа, автор най-давнішого підручника грецької мови: *Τέχνη γραμματικῆ*.

дондеже — аж поки.

дръжава — *κράτος*, міць, сила, влада, можливість, могутність.

дъска — дошка, табличка з написом над расп'ятим Христом.

Ѣпихаріи — Епіхарм, грецький драматичний письменник V в. до Хр.

житкоѹ — життя.

сѣѹзочытєннє — астрологія, вдавнину наука вгадувати будуччину з положення зір на небі.

сѣло — дуже; у південних слов'ян і українців *сѣло*, у росіян — *сѣло*.

землемѣреннє — геометрія.

йждекони — споконвіку, напочатку, спервовіку, сперед-віку, *йсконі*.

йждекѡнни — споконвічний, старовічний, *йскѡнний*.

йногдож — де-коли, випадком.

йнде — в другім місці, на іншій місці.

йсповѣдажтєа — визнаються, пояснюються, признаються.

Кадьмъ — Кадм із Милета, жив в VI в. до Хр., най-старіший історик і праотець літературної прози.

колицѣмъ — скількома.

Коцѣль — князь Паннонський, син Прибини; був князем з 861 по 874 р. Прибину вбито в 861 р. Ця дата 861 р. свідчить проти дати 855 р., яку дає Хоробрий, див. вище.

книгы — букви, Св. Письмо, книга. Звичайно вживається у множині, а в однині **книга** появляється лише з к. XIV — поч. XV віку.

книгъчий — читач, вчений, книжник.

Кѡстантинъ — звичайна форма в давніх пам'ятках; пор. укр. Костянтин. В Іпатській Літопису: **Кѡстантинъ**.

Медодіє. В давніх пам'ятках часто маємо форму *Медодіє* як називний відмінок, — це звичайна дуже поширена південно-слов'янська і молдавська форма; таких форм на -*є* зам. -*ій*, — напр. Николає, Григоріє, Θεодосіє, — аж рябить в грамотах болгарських і молдавських XIV-XVIII вв. Дуже поширені ці форми і в українській літературі того ж часу; пор. ще й теперішнє українське прислів'я: „Святий Миколає на все добре помагає“. Тут „Миколає“ не зовний відмінок, а тільки називний.

милетіи — милетський, з Милету.

Михайлз — візантійський імператор, 842. 21. I — 867. 23. IX.

многажди — багато раз.

мѣсто, вдавнину вираз **ѣмѣсто**, замість рос. **вмѣсто**, все вживався так, що родовий відмінок відповідного речівника ставився по **ѣ**, напр. тут: **къ оученна мѣсто**, а не **къмѣсто оученна**.

нинѣ — тепер, **нынѣ**, **нынѣ**; в давніх пам'ятках звичайно **нинѣ**, а форма **нынѣ** рідка.

нз, нж — але, а.

нждаахжса — силилися, намагалися.

ѡбаче — однако, але, ліпше.

ѡбразз, къ тѣже ѡбразз — таким чином, рос. такимъ образомъ, на подобу того.

ѡбрѣте — знайшов, склав.

ѡва — **ѡва**, одні — другі.

Паламидз — герой погомеровських троянських переказів, що трагічно загинув з вини Одисея. Пізніші перекази свідчать, ніби Паламід завів до гр. елфавиту три букви, а саме: **ѡ ѣ ѡ**.

пісма — літера, буква.

погани — неохрещені, язичники, від *παγανος* paganus; pagus — село, paganus — селяк, сільський; а через те, що християнство по селах ширилося дуже мляво, через те з часом paganus, **поганій** стало визначати язичника, а в кінці повстало й пізніше значіння — недобрий, злий.

послѣжде — після, потім, **послѣднѣ**.

пострагажтѣса — робляться, будуються.

потворити — доробити, зробити.

присно — завжди, завжди, постійно.

прѣжде — ἐξ ἀρχῆς, перше, споконвіку, див. **ИЖДЕКОНИ**.

прѣложити — перекласти; **прѣложи Кадѣмъ** — додав, добавив.

прѣложенне — переклад.

раздвиженне — отв'р, відкриття.

Растицъ — західно - слов'янська форма для ймення Ростислав; форма Растиц звичайна в латинських літописах. Ростислав I княжив в Моравії з 846 р. по 870 р.

речи — сказати, говорити.

реченне — вимова, φράσις.

риторика — риторика, наука про красномовство.

рѣзани — рисочками, нарізами, зарубками.

рѣчь — мова, язик.

радъ, по радю — по порядку.

Симмахъ — перекладчик Біблії на грецьку мову, родом самярянин, жив десь в 180-211 рр. по Хр. Переклад Симмаха зроблений гарним стилем та чистою мовою. Як свідчить Єроним, Симмах перекладав не дослівно, а по значінню.

Симонидъ — один з найбільших ліричних поетів Греції, Симонид Кеоський або Молодший, 556-469 р. до Хр. Рахується реформатором грецького алфавиту, до якого він увів букви для подвійних приголосних ξ та φ, а також для довгих голосних η та ω.

Сирьки. Легенда про те, ніби сирська мова — то мова споконвічна, відома у греків з дуже давнього часу. Ще блаженний Феодорит, єп. Кирський (386 чи 393-457 по Хр.), питав: Ποία γλώσσα ἀρχαιοτέρα? і давав відповідь: Ἀγροὶ τὰ ἰνόμενα. Ἀδὰμ γὰρ καὶ Ἄβελ καὶ Νῶε τῆς Σύρων ἴδια γλώττει.

сице — так.

сказанне — ἡ ἐρμηνεία, пояснення.

сказатель — письменник.

тацѣмъ — таким, подібним.

тоу — тут.

тѣ — той.

тѣже, тожде — той самий.

тѣкмо — лише, тільки.

оубо — таким чином, отож, через те, igitur; звичайно ставиться на другому місці!

оудобѣ — ліпше, легче.

оустранити — скласти, збудувати, зробити.

оустроєни — будова, порядок.

философъ — епітет св. Кирила; в Царгороді то була висока вчена придвірна посада.

финичьскими. Фінікійці мали вже свій алфавит за 2000 років до Хр. Від фінікіян переняли алфавит і греки: вони лишили без великих змін форму фінікійських буков, зберегли їх звукове значіння, навіть їхню назву та порядок, як ідуть букви одна за одною.

храбръ — хоробрий, смілий.

хитрость — містецтво, штука, художество.

чарованне — чари, чарування.

чаанне — чекання.

чинъ — порядок, устав, система, *ordo*, *τάξις*; пор. Єв. Лук. I⁸: *сѣдѣши ѣмѣ къ чинѣ чредѣ скоєа*, або 1 Кор. 14⁴⁰: *всѣ же бл҃госовѣзну и по чинѣ да кыкаютъ*.

чисменитла — числові.

числа — число.

чрзнорізца — черноризця, черця.

чрзтами — чертами, рисочками, значками.

чѣтѣхѣ — рахували, щитали. Певне, перше явилися значки для рахування, а вже це повело до ідеї письма, див. „Энцикл. Слов.“ Брокгауза півт. 41 ст. 422. Ягич про це слово пише: „глаголь чѣтѣхѣ говорилъ, безспорно, о простомъ исчисленіи, т.-е. по числу черточекъ исчислялось все то, для чего помѣтки этого рода требовались“, „Энциклопедія славянскої філології“, вип. 3, ст. 26' 1911 р.

чисоу — для чого, нащо.

гадь — їжа.

IV. СЕРЕДНЬО-БОЛГАРСЬКИЙ ПРАВОПИС.

Оповідання ченця Хороброго „О писменехъ“ писане т. зв. середньо-болгарським правописом. Головніші риси цього правопису в нашій пам'ятці такі:

1. Букви ѿ та ѡ не вживаються так, як в мові давньо-церковно-слов'янській, але часто вживаються одна замість одної, або замість ѡ.

2. Дуже часто замість ѡ вживається ѿ; це буває в таких випадках:

а. Коли ѡ сам складає окремий склад, тоді дуже часто замість ѡ пишуть ѿ; цеб-то на початку слова або по голосній маємо ѿ, а не ѡ, напр.: ѿзыхъ, ѿзыкѡ, ѿзыкѡу, ѿзыкѡмъ, ѿзыци, ѿзыкы; по голосній: стрѡйѿ, ѡстаѡвѡж, пѡнѡжѿ, сѡтъѡж, фѡлософѡж, словѡнскѡж.

б. По шиплячих та свистячих звуках ж, ч, ш, щ, ц, напр. у нас: рѡбѡжѡшѡ, бѡшѡж, рѡшѡж, сѡтѡбѡрѡшѡ, рѡзмѡбѡшѡ, сѡбѡрѡшѡ.

3. І навпаки, — часом замість ѡ вживається ѡ, напр.: ѡмѡтъ.

4. Замість ѡ, ѡ може бути також ѡ, особливо в злучнику *но*, напр. нѡ.

Звичайно, це поплутання ѡ з ѡ та ѡ, згадане тут в §§ 1-4, було не тільки правописним, — воно мало собі підставу в відповідній живій болгарській вимові.

5. Поплутання ѡ та ѡ в середньо-болгарських пам'ятках річ звичайна; найчастіше буває так, що ѡ ставиться в середині слів та в применниках, а ѡ зам. ѡ в кінці слів, напр.: чрѡтами, крѡстѡвшѡ, дѡска, в применниках ѡз, ѡзъ та сѡ: ѡзѡдимѡу, ѡзѡгласѡтѡ, сѡтѡбѡрѡшѡ і т. п.; в кінці слова зам. ѡ маємо ѡ, напр.: бѡзѡ, сѡмѡ D³, писменѡмѡ D³, помѡловѡвѡ, грѡчьскѡхѡ, ѡлѡфѡ, нѡхѡ, ѡзѡ, двѡгласнѡхѡ.

6. Середньо-болгарський правопис дуже любить т. зв. розз'єв, hiatus, цеб-то між двома голосними, що стоять поруч, не ставлять йоти; звичайно пишуть ѡѡ, на зам. ѡѡ, ѡѡ, напр.: ѡнѡѡ, подѡбнѡѡ, словѡнскѡѡ. чисменѡтѡѡ, грѡчьскѡѡ, чѡлѡнѡѡ, ѡѡѡннѡннѡ, сѡѡзѡннѡннѡ, сѡѡзѡдѡннѡннѡ, ѡѡѡстрѡѡннѡ, ѡѡѡченнѡннѡ.

Так само середньо-болгарський правопис звичайно не знає *ѣж*, а замість нього вживає *ѣ*, напр.: *сзвръшаѣще, ѣсповѣдаѣтсѧ, напзвнѣѣтсѧ, сзбираѣтсѧ, выкаѣтъ, ѣногдоѣ, сѣоѣ, погтраѣтъ*. Див. 2^а.

7. По цифрі звичайно ставиться крапка, а перед нею перетинка напр.: *многа лѣта, ѣ. писмены писа:хѣ*.

8. В нашій рукопису маємо такі знаки розділові: 1. крапка *.* ставиться долі рядка, 2. перетинка *,*, як і тепер, 3. середник *•* ставиться крапка вгорі рядка, цей же знак замінює й двокрапку, 4. знак питання *;*; цеб то крапка з перетинкою, як в письменстві грецькім.

9. В південно-слов'янських рукописах дуже частий знак *ѣ*, ніби подвійна еарія; знак цей визначає або *й*, або вживається замість значка *ѣ*. В нашій рукопису маємо: *сѣ* — сей, *тѣ* — той, *тѣ* — тут.

Деякі ознаки свої середньо-болгарський правопис затримав ще з правопису давньо-церковно-слов'янського, а саме:

1. Глухі звуки *з* та *ь* пишуться по плавних *р*, *л* навіть там, де ми вимовляємо їх перед плавними, а саме: зам. нашого *ер* маємо *ръ*, напр.: *чрънорѣзца, чрътами, пръвоє, пръваго, пръвомоу, сзвръшаѣще, дръжава, крѣстивше*; зам. нашого *ол* маємо *лъ* або *ь*, напр.: *напзвнѣѣтсѧ, стльпотворенѣи, вьшвенне*. Правопис слів *грек. греческий*: *грѣци, грѣчьска, грѣчьскоу, грѣчьскыхъ, грѣчьскыми*.

2. По *р* звичайно пишеться *ѣ*, напр.: *прѣжде, добрѣ, прѣложилъ, прѣложенне, врѣмена* і др.

3. Замість *н* часто маємо *ѣ*, як то було в південно-болгарській вимові, напр.: *ѣставаѣж, напзвнѣѣтсѧ, вѣ врѣмена Коцелѣ, ѣгиптѣншм, вѣ хытрогть, покланѣнне*. Здається, цюди треба поставити й правопис *словѣне, словѣнская* і т. п.

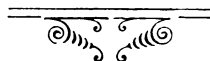
V. ПІВДЕННО - СЛОВ'ЯНСЬКИЙ НАГОЛОС.

В давніх південно - слов'янських рукописах з XV віку знаходимо зазначеним окремий наголос, відмінний від наголосу інших слов'янських народів. Головніща ознака південно-слов'янського наголосу це та, що наголос звичайно падає тут на корінний склад слова; коли слово з приставкою, то наголос частіше на приставці не ставиться, а ставиться на корінному голосному. Одним з найперших акцентованих південно-слов'янських рукописів і єсть наш рукопис з 1348 р., в якому знаходимо такі звичайні для південно-слов'янських книг наголоси: *въпрѣбѣши, створѣти, створѣнъ, створѣ, напѣана, оучащимъ, писма, двѣ писмени, ѣ писмена, писменъ, писмены, ѣни, ѣна.* Цікаво, що південно-слов'янські форми наголосу дуже часті в давніх українських пам'ятках; напр. в стрятинському Служебнику 1604 р. знаходимо: *вѣрѣнъ, грѣха, вѣкомъ, живѣй, покѣрити, погѣбити, погѣдѣши, поутѣ, пѣвецъ, грѣда, стрѣна, сѣбота* і др. Багато українських наголосів ще й досі в живій вимові зовсім однакові з південно-слов'янськими, див. Проф. Іван Огієнко: Український наголос на початку XVII-го віку, „Записки чину св. Василя Великого“ 1926 р. т. II вип. 1-2.

В нашім рукопису 1348 р. маємо ще такі наголоси: *грѣци, ѣлини, ѣлиншъ, ѣлинська, ѣлинскы, живѣтъ, ижекѣни, имѣхъ, истина, кнѣгы, кнѣгъ, кнѣгамъ, маломъ, можегъ, ѣбаче, ѣбоѣ, ѣва, ѣна N³, пѣрешъ, погѣ, пошто, рѣмска, рѣмскы, рѣмсками, сѣрскы, хрѣбра, чрзнорѣца.*

Слова, взяті з грецького, зберігають тут і грецький наголос, напр.: *ѣкілла, ѣлфа, ѣмѣн, вѣты, Кѣрнѣ, Кѣрила, Квѣстантѣнъ, Квѣстантѣна, Миѣаѣла, филѣофа.* Згідно з грецьким *ἄδα* і тут маємо *ѣдамъ*, але *ѣдама*.

Про південно-слов'янський наголос та про його відміни див. мою статтю в „Записках Наукового Товариства“, Львів, 1926 р. т. 136 ст. 200-204.

VI. ЗНИМКИ ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ АЗБУК.

+ ВЪ Н М А ѿ Т Ѡ Ч А Н С Ѡ
 Н Н А Н С Т А Г О Ѡ О У Х А А
 7 8 С А М О Н Ѡ Б Р А Б Ѡ Б *
 П О Л А Г А Ж П А М А Т Е
 Ѡ Н М А Т Е Р Н Н Б Р А Т
 А І С Р Ъ С Т Ѡ Х Ѡ С Н Ѡ
 Н М Е М А О У С Ѡ П Ѡ Ц
 І С О Л А Р А Б Ѡ Б * Н
 Ѡ А В А Ѡ Н А П Н С А
 А Ѡ Т О О Т Ѡ С Ѡ Т В О
 У Ѡ : Ѡ А Ѡ Н Ѡ З Ѡ Н

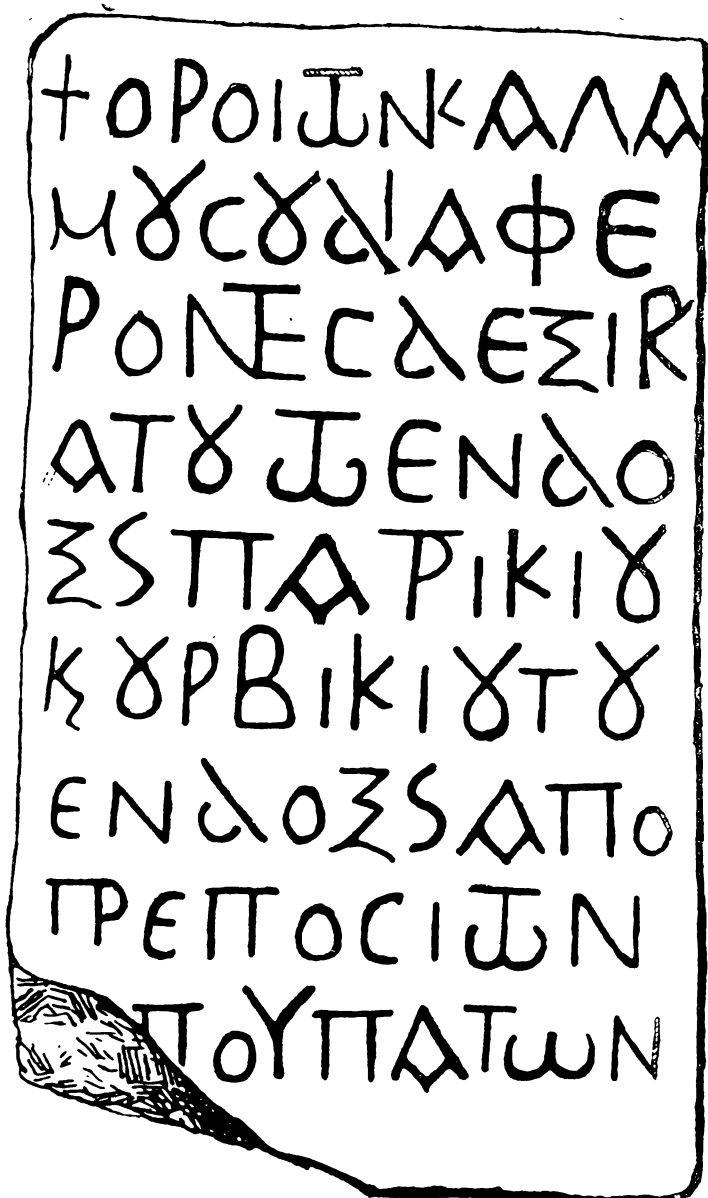
1. Напис болгарського царя Самуїла 993 р.

В 1888 р. в селі Герман коло Преспи в південній Македонії знайдено могильну плиту, а на ній цей напис розміром 26,8 × 27,2 см. Правий бік напису відбитий. Це найдавніша пам'ятка кирилівського письма. Форма буквов зовсім подібна на форму букв грецького унціального письма.

2. Пограничний болгарський стовп 904 р.

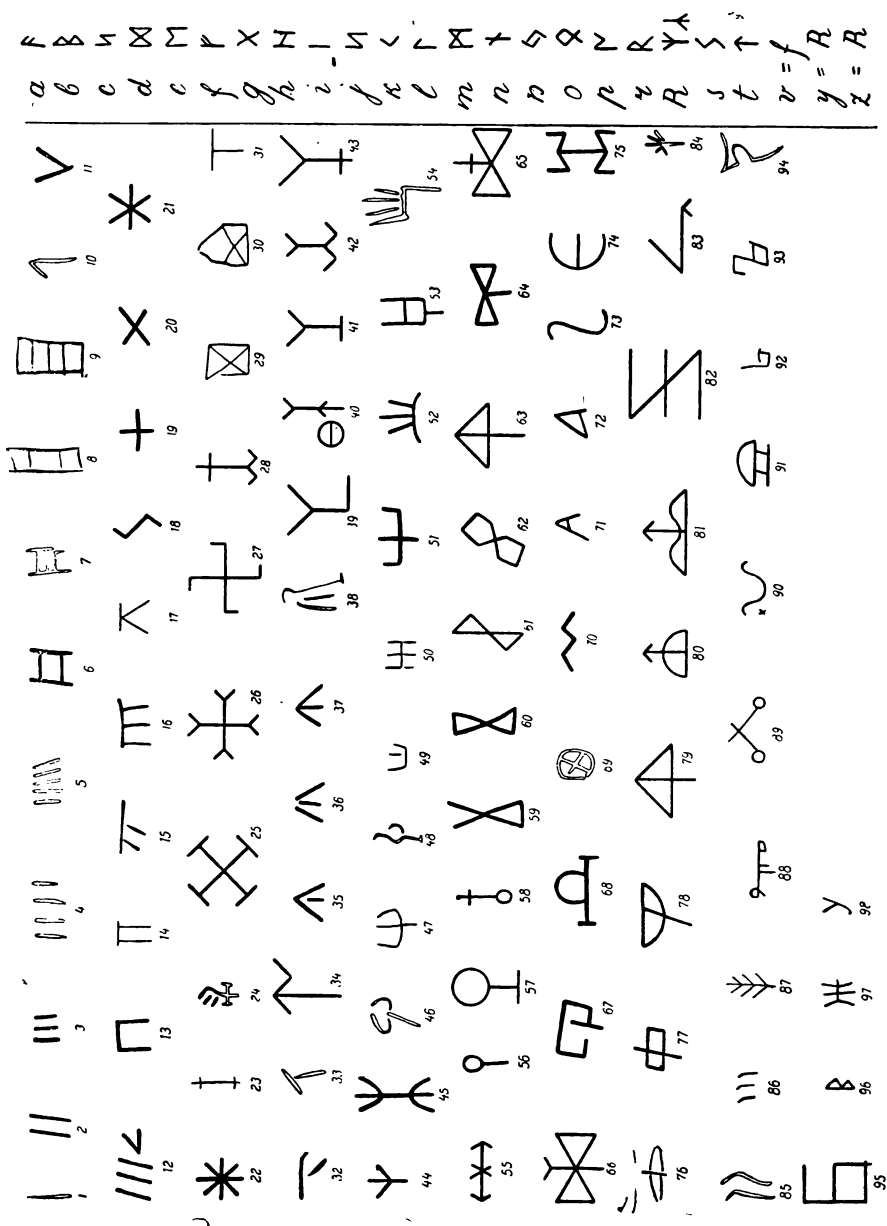
Пограничний стовп між Візантією та Болгарією за болгарського царя Симеона, знайдений в селі Наріш-Кей коло Солуня. Зразок грецького письма 904 р. Напис читається так: *Ετους απο κτισεως ι(ου)σμου ΖΥΙΒ ιν(δικτιωνος) 3 | προς Ρωμαιων ι(α) Βλγαρων | επι Σουμεων εκ Θεου αρχ(οντος) Βλγαρων | επι Θεοδωρδ Οληδ Τραλανδ | επι Δριστρδ Κομιτου.*

3. Грецький напис на пограничнім стовпі VI—VII в.

†	А	Ѧ	М	Ѧ	Ч
Ɑ	Б	Ɑ	Н	Ш	Ш
Ɱ	В	Ɱ	О	Ɱ	З
Ɐ	Г	Ɐ	П	Ɱ	Ь
Ɒ	Д	Ɒ	Р	Ɱ	Ѧ
ⱱ	Е	ⱱ	С	Ɱ	Ѧ
Ⱳ	Ж	Ⱳ	Т	Ɱ	Ю
ⱳ	З	ⱳ	Ѧ	Ɱ	Ѧ
ⱴ	И	ⱴ	Ѧ	Ɱ	Ѧ
Ⱶ	Ѧ	Ⱶ	Ѧ	Ɱ	Ѧ
ⱶ	Г̃	ⱶ	Ѧ	Ɱ	Ѧ
ⱷ	К	ⱷ	Ѧ	Ɱ	Ѧ
ⱸ	Л	ⱸ	Ѧ	Ɱ	Ѧ

4. Азбука глаголицька й кирилицька.

5. Знаки на камені за 2000 літ до Хр.

Матеріал з розкопок на о. Криті. З правого боку азбука рун. Про ці знаки див. статтю: *Θ. И. Успенский: О древнейших знаках письма, „Новый сборник статей по славяновѣдѣнію“, Спб. 1905 р. ст. 321 - 335.*

Грецькія курсивніи и митуськіи буквы VIII - IX - X стол.		Глаголи: гескія буквы: древніишии паметниковъ X - XI стол.		Кирилловскія буквы: древніишии паметниковъ X - XI стол.		Грецькія унциаллии буквы IX - X стол.	
α		† † † † † †		Α Α Α Α	Α Α		
μ μ ρ		μ μ μ μ		Β Β Β Β	Β Β Β Β		
β		β β β β β β		Γ Γ Γ	Γ		
δ		δ δ δ δ δ δ		Δ Δ	Δ		
ε ε β		ε ε ε ε ε ε		Ζ Ζ Ζ Ζ Ζ Ζ	Ζ Ζ		
ζ		ζ ζ ζ ζ ζ ζ		Η Η Η Η Η Η	Η Η		
η		η η η η η η		Θ Θ Θ Θ Θ Θ	Θ Θ		
θ		θ θ θ θ θ θ		Ι Ι Ι Ι Ι Ι	Ι Ι		
ι		ι ι ι ι ι ι		Κ Κ Κ Κ Κ Κ	Κ Κ		
κ		κ κ κ κ κ κ		Λ Λ Λ Λ Λ Λ	Λ Λ		
λ		λ λ λ λ λ λ		Μ Μ Μ Μ Μ Μ	Μ Μ		
μ		μ μ μ μ μ μ		Ν Ν Ν Ν Ν Ν	Ν Ν		
ν		ν ν ν ν ν ν		Ξ Ξ Ξ Ξ Ξ Ξ	Ξ Ξ		

6. Таблица I походження слов'янських азбук.

В № 6-7-8 подаю три таблиці акад. І. Ягича про походження слов'янських азбук; таблиці уміщено при праці Ягича: „Чегире критико-палеографіческія статьи“, див. „Сборникъ отд. русск. яз. и слов“ т. 33, Спб. 1884 р. В ряд-

Грецькі курсивні та лигатурні букви VIII-IX-X стол.		Глаголицькі букви (ре- внішість пам'ятників X-XI стол.)	Кирилическі букви древнішість пам'ят- ників X-XI стол.	Грецькі унітарні букви IX-X стол.
γ			π	
κ			κ κ κ	κ
λ			λ λ λ	λ λ
μ μ			μ μ μ μ μ	μ
ν			ν ν	ν
ο ο ο ο			ο ο ο	ο
π π π π			π π	π
ρ ρ ρ ρ			ρ ρ ρ ρ	ρ
σ σ σ			σ σ σ	σ σ
τ τ τ τ			τ τ τ	τ
υ υ υ			υ υ υ υ υ	υ υ υ
φ φ φ φ			φ φ χ χ χ	φ χ
ω ω ω ω			ω ω	ω
ω ω ω ω ω ω ω ω			ш ш ш у у у у у у	

7. Таблица II походження слов'янських азбук.

ку 1-м на початку дається відчитання грецької курсиви сучасними сьмом. В рядку 2-м уміщено глаголицьке письмо з Київ. Листків, Зограф., Маріїн. і Асеманового Євангелія та зо Збірника Клоца. В рядку 3-м азбука із Супрасльського

Глаголицьскія буквы древнѣйшихъ памятниковъ X-XI стол.		Кирилловскія буквы древнѣйшихъ памятниковъ X-XI стол.	Греческія унітарныя буквы IX-X стол.
Ѡ ѡ		Ѡ ѡ ѡ Ѣ	
		Ѡ Ѡ Ѡ Ѣ Ѣ Ѣ Ѣ	
		Ѡ Ѡ Ѡ Ѣ Ѣ Ѣ Ѣ	
		Ѡ Ѡ Ѡ	
Ѧ Ѧ		Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	Α Α
Ѧ Ѧ		Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	
		Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	
		Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	Ξ Ξ Ξ
		Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ	† †
Латинскія буквы курсивнаго письма VI-VIII стол.			
Нѣсколко Лбанскихъ букво			

8. Таблица III походження слов'янських азбук.

Збірника і Життя Кондрата; на табл. II буква **ѣ** = **дж** з грамоти блана Кулина. Рядок 4-й головню з Хоривського Євангелія 967 р. та з Порфірійського Псалтиря 862 р.

Сучасна латинка	Єгипетська азбука		Семітські азбуки			Грецька азбука				Латинська азбука
	Ерогліфи	Ера-тичка	Давня	Фінікійська	Єврейська	Давня	Епіграфічна	Уніція	Мінускул	
α		α	א	א	א	Α	α	Α	α	A
β		β	ב	ב	ב	Β	β	Β	β	B
γ		γ	ג	ג	ג	Γ	γ	Γ	γ	C
δ		δ	ד	ד	ד	Δ	δ	Δ	δ	D
ε		ε	ה	ה	ה	Ε	ε	Ε	ε	E
Ϝ/ϝ		Ϝ/ϝ	ו	ו	ו	Ϝ	ϝ			F
ζ		ζ	ז	ז	ז	Ζ	ζ	Ζ	ζ	G
η		η	ח	ח	ח	Η	η	Η	η	H
θ		θ	ט	ט	ט	Θ	θ	Θ	θ	
ι		ι	י	י	י	Ι	ι	Ι	ι	I
κ		κ	כ	כ	כ	Κ	κ	Κ	κ	K
λ		λ	ל	ל	ל	Λ	λ	Λ	λ	L
μ		μ	מ	מ	מ	Μ	μ	Μ	μ	M
ν		ν	נ	נ	נ	Ν	ν	Ν	ν	N
ξ		ξ	כּ	כּ	כּ	Ξ	ξ	Ξ	ξ	
ο		ο	ס	ס	ס	Ο	ο	Ο	ο	O
π		π	פ	פ	פ	Π	π	Π	π	P
σ		σ	ש	ש	ש					
ρ		ρ	ק	ק	ק	Ρ	ρ	Ρ	ρ	Q
σ		σ	ר	ר	ר	Ρ	ρ	Ρ	ρ	R
σδ		σδ	שׁ	שׁ	שׁ	Σ	σ	Σ	σ	S
τ		τ	ת	ת	ת	Τ	τ	Τ	τ	T
						Υ	υ	Υ	υ	V/vu
						Ϝ	ϝ	Ϝ	ϝ	
						Χ	χ	Χ	χ	X/xu
						Ψ	ψ	Ψ	ψ	
						Ω	ω	Ω	ω	

9. Таблиця походження азбук.

Перний рядок грецької азбуки, — давня грецька азбука ще з часу, коли греки писали від правої руки до лівої. Знімок з „Енциклоп. Словарь“ Брокгауза півтом 46 ст. 705.

